

Begrip

moslims

christenen

Nr.61 sept./okt. 1982
abt.per jaar f15,-
Losse nrs. f. 2,50
Giro 4300211 t.n.v.
Begrip Cura Migratorum

DE KERKELIJKE OPDRACHT
TEGENOVER
MOSLIM-IMMIGRANTEN

" Begrip "
Luybenstraat 17
5211 BR Den Bosch
Tel.: 073 - 145159

"Geweld door extreem rechts in de bondsrepubliek Duitsland neemt in één jaar met 150% toe," zo lezen we in de krant. Deze acties richten zich voornamelijk tegen de 1,8 miljoen Turken en komen voort uit de N.P.D. en neo-nazistische groepen. Vóór 1980 voerden diezelfde mensen anti-semitische propaganda. Dit klimaat van vreemdelingenhaat is, helaas, niet alleen in Duitsland te vinden. In Nederland hebben we zelfs sinds kort een Centrum Partij in de Tweede Kamer, die Nederlanders opzet tegen medelanders, meestal buitenlanders genoemd. "Ja, die kerel heeft het prima gezegd dat ze moeten oprotten." "Er is werkeloosheid, we kunnen het niet betalen, ze moeten weg." (Volkskrant 4.9.82 Bijlage)

Onder die buitenlanders zijn het vooral de moslims die het 't zwaarst te verduren hebben alsof zij de schuld zouden zijn van economische recessie, van werkeloosheid enz. Deze opkomende vreemdelingenangst, die snel kan omslaan in vreemdelingenhaat met fascistische tendenzen, leidt, evenals het afschrikkingargument van atoombewapenaars, tot blokvorming en doemdenken.

Wij schijnen zondebokken nodig te hebben om onze eigen onmacht te verbergen. Moet onze angst voor de toekomst en voor verlies van eigen identiteit zo nodig gepaard gaan met het zich keren tegen buitenlanders ? Waarom wordt "anders zijn" dikwijls vertaald door "minder zijn" ? Moet de meerderheid uit "meerderen" bestaan die om hun eigen superioriteit te handhaven op de minderheden neerkijken ? Dit is geen menselijke, laat staan christelijke houding. Welke houding hebben wij als christenen t.a.v. de moslims ? Moet de Kerk zich wel met hen bezig houden ? Hierop antwoordt K.Pölzl in een voordracht gehouden in maart 1982 (cf Begrip Nr.59 p. 13-14).Hij baseert zijn betoog op decreten van het Tweede Vatikaans Concilie, het Oude Testament en het Evangelie. Alle christenen kunnen er door worden aangesproken. Als Christus nu in parabels sprak, zou hij dan niet de barmhartige Samaritaan door een moslim vervangen ?

Namens de Redactie
P.Reesink

DE KERKELIJKE OPDRACHT TEGENOVER MOSLIMIMMIGRANTEN.

INLEIDING:

Het thema dat is uitgedrukt in het program van het congres: " De sociaal - politieke verantwoordelijkheid der kerken tegenover de moslim-immigraties " zou ik in dit referaat willen preciseren en wijzigen tot het thema: " De maatschappelijk-politieke verantwoordelijkheid der kerken ten opzichte van de moslim-immigranten."

Want overeenkomstig de belangrijke positie die de kerken als een der pluri-forme groepen binnen de gehele gemeenschap dikwijls innemen - zoals b.v. in de bondsrepubliek Duitsland - dragen zij ook een verantwoordelijkheid voor de gehele maatschappelijke ontwikkeling.

De sociaal-politieke ontwikkeling is daarvan slechts een fragment, dat volgens de huidige structuur van ons staatsbestel niet tot een directe verantwoordelijkheid der kerken behoort. Dit geldt in ieder geval voor zover met de term kerken de kerk als instituut bedoeld wordt.

De tweede verduidelijking op het oorspronkelijk thema om i.p.v. "immigratie" over "immigranten" te spreken lijkt me in zoverre nodig als de kerken een medeverantwoordelijkheid hebben voor de mensen, dus voor de moslim-immigranten, echter niet voor de abstracte staatkundige beslissing over al of niet immigratie.

1. IN HOEVERRE DRAAGT DE KATHOLIEKE KERK ALS CHRISTELIJKE KERK MAATSCHAPPELIJK - POLITIEKE VERANTWOORDELIJKHEID TEGENOVER DE MOSLIM-IMMIGRANTEN DIE NIET - CHRISTENEN ZIJN ?

WAAR HAALT DE KERK HAAR COMPETENTIE ?

1.1.

In de bondsrepubliek Duitsland leven momenteel circa 1,9 miljoen moslims, waaronder als sterkste nationale groepering 1,6 miljoen Turkse staatsburgers. Door hun islamitische geloof worden zij gerekend tot de niet-christenen. Met hun geschiedenis staan de moslims, wegens de schoolopleiding die de normale burger in zijn leven heeft opgedaan, onbewust getekend als constante bedreigers van het christelijk avondland en als veroveraars en bezettende macht van voor christenen vererenswaardige plaatsen. Daarmede rijst er meestal al bij voorbaat een emotioneel negatief beeld op. Bovendien beleven religieuze moslims hun geloof als een dagelijks leefprogram op zodanige wijze, dat het voor de zogenaamde verlichte christenen in het geseclariseerde avondland slechts zelden inzichtelijk en begrijpelijk is. De westerse christenen worden door die leefwijze nauwelijks overtuigd om tot een positieve houding tegenover de islam te komen. De ervaring van alledag toont aan, dat vaak historisch gebonden voor-

oordelen, evenals angst en wantrouwen voor de anders gearde vreemdeling, bij de christenen de overhand hebben. Daardoor komen ontmoeting, omgang met elkaar en begrip voor elkaar, die tot toenadering en samenwerking kunnen leiden, niet tot stand.

1.2. POSITIES VAN DE KATHOLIEKE KERK IN DE CHRISTELIJK-ISLAMITISCHE DIALOOG.

In hoeverre draagt een christelijke kerk toch verantwoordelijkheid in maatschappelijk-politiek opzicht voor deze niet-christenen ?

Om deze vraag op te lossen moet ik enige uitspraken van de leiding der katholieke kerk in herinnering roepen.

Het Tweede Vaticaanse Concilie stelt in zijn dogmatische constitutie over de kerk vast ("Lumen gentium"): "De heilswil (van God) omvat echter ook degenen die de Schepper erkennen, onder hen bijzonder de moslims, die het geloof van Abraham belijden en met ons de ene God aanbidden, de barmhartige, die de mensen op de jongste dag zal oordelen." (Art. 16)

Het Tweede Vaticaanse Concilie constateert in zijn verklaring over de verhouding van de kerk tot de niet-christelijke godsdiensten "Nostra Aetate" vervolgens: " De kerk beschouwt ook met hoogachting de moslims die de enige God aanbidden, de levende en in zich zijnde, de barmhartige en almachtige, de schepper van hemel en aarde, die tot de mensen gesproken heeft. Zij doen hun best om zich ook aan zijn verborgen raadsbesluiten van ganser harte te onderwerpen, evenals Abraham zich aan God onderworpen heeft, op wie het islamitische geloof zich graag beroept. Jezus, die ze weliswaar niet als God erkennen, vereeren ze toch als profeet en zij eren zijn maagdelijke moeder Maria die zij soms ook in vroomheid aanroepen. Bovendien verwachten zij de dag des oordeels waarop God alle mensen opwekt en hun vergeldt. Daarom hechten zij waarde aan een zedelijke levenshouding en eren zij God vooral door gebed, aalmoezen en vasten. Daar het evenwel in de loop der eeuwen tot vele twisten en vijandelijkheden kwam tussen christenen en moslims, vermaant de synode allen om het verleden terzijde te laten, zich eerlijk in te spannen tot een wederzijds begrip en gezamenlijk op te komen voor de bescherming en bevordering der sociale gerechtigheid, de morele waarden en niet het laatste voor de vrede en vrijheid voor alle mensen." (Art. 3.)

In de officiële richtlijnen van de kerk "Instructio de pastorali migratorum cura" van 22 augustus 1969, waarin de katholieke kerk als instituut de zielzorg onder de migranten in de meest brede zin tracht te regelen, staat :

" Ook aan de overige christenen die niet in volle gemeenschap met de katholieke kerk leven en die geen bijstand ontvangen van de kant van een bedienaar van hun eigen kerk of gemeenschap, moet eveneens edelmoedige hulp geboden worden. Zij zullen ook aan de immigrerende niet-christenen hun steun niet weigeren." (Apostolische brief Motu proprio "Pastoralis migratorum cura" 30. par. 2)

De gezamenlijke synode van de bisdommen in de bondsrepubliek Duitsland stelt vast in haar besluit van 22.11.1973 : "De buitenlandse werknemers - Een vraag aan de kerk en de maatschappij": " De kerk heeft de opdracht de verwezenlijking van het Rijk Gods te dienen. Zo werkt zij tegelijk aan het heil der mensen. Deze taak kent geen grenzen van nationaliteit. Zij trekt zich vooral het lot aan van vreemdelingen en verdrukten, maakt zich het lijden en de verlangens eigen van de marginale groepen en verdrukten en ze treedt op als pleitbezorger en verdediger van hun rechten. Deze diakonie van de kerk omvat alle vreemdelingen en onderdrukten zonder uitzondering en onderscheid van afkomst en godsdienst."

De synode had ook reeds de aanwezigheid van vele niet-christenen voor ogen en doet daarom op een andere plaats in dezelfde besluitentekst een aanbeveling: "Een andere opgave ontstaat door het toestromen van gelovigen uit de islam en oost-aziatische godsdiensten. Hier is openheid nodig en gevoeligheid voor een totaal anders gevormde mentaliteit. Daar waar katholieke instanties benaderd worden, dient men deze groeperingen hulp te bieden."

1.3. DE BUITENLANDERS IN DE BIJBEL.

Deze officiële instructies van het gezeghebbende herdersambt der kerk zouden door verdere verwijzingen naar plaatsen in de kontekst aangevuld kunnen worden.

Hier moet echter verwezen worden naar de oorspronkelijke motivering die achter al deze oriënterende communiqués van het kerkelijk herdersambt staat als de kern van een plicht tot hulp ook aan de niet-christenen: Een gebod van God aan zijn volk Israëel luidt: "Als bij u een vreemdeling in uw land leeft, moet ge hem niet onderdrukken. De vreemdeling die bij u verwijlt moet voor u als een geboren Israëliet gelden en gij moet hem liefhebben als u zelf, want gij zijt zelf vreemdelingen in Egypte geweest. Ik ben de Heer, uw God. "

(Lev.19,33/34) Op een andere plaats luidt het bevel van God aan zijn volk :
" Bij u moet gelijk recht gelden voor de vreemdeling als voor de geboren Israëliet, want ik ben de Heer, uw God. " (Lev. 24,22)

" Van een vreemdeling zult gij niet profiteren of hem uitbuiten. " (Ex.22,30 en Ex. 32,9) " De Heer uw God bemint de vreemdeling en geeft hem voedsel en kleding - ook gij moet de vreemdeling liefhebben, want gij zijt zelf vreemdelingen geweest in Egypte." (Deut. 10,18/19) " Vervloekt hij die het recht van de vreemdeling schendt .... (Deut. 27,19)

De vreemdeling in Israëel was de niet-Israëliet, de medebewoner van het land, die niet in Jahweh, de God van Israëel geloofde. Wanneer de vreemdeling zich in Israëel vestigde, dan was hij ook als niet-Jahweh-gelovige aan de bescherming van Israëel toevertrouwd.

De vreemdeling wordt door een eigen recht beschermd, waarvan de laatste motivering hierin gelegen is: God zelf bemint de vreemdelingen en Hij beschermt hen, zoals Hij ook het volk van Israël bemint en onder zijn bescherming neemt. Dit bevel van God aan zijn uitverkoren volk geldt ook voor het volk van het nieuwe verbond, de kerk van Christus. Ook aan haar wordt de zorg voor de vreemdeling opgedragen. Tot de beslissende criteria voor het standhouden in het laatste oordeel hoort de verhouding van de christen tot de vreemdeling: "Ik was vreemdeling en gij hebt mij geherbergd - of niet opgenomen." (Mt. 25,35/43) De zorg voor de vreemdeling, ook de niet-christen, is de christen op een analoge wijze als aan de Israëlieten opgedragen.

Zo kan het feit dat de moslims in de bondsrepubliek Duitsland ons christelijk geloof niet delen, de christenen en met hen de Kerk niet ontslaan van de verantwoordelijkheid voor hun situatie.

Zolang moslims als vreemdelingen tot ons komen en in hun hulpbehoevende toestand onder ons leven, zolang zijn zij aan de zorg van de christenen toevertrouwd, evenals de anderen die als vreemdelingen uit andere landen tot ons komen. Het is een opdracht aan de christenen ook de niet-christenen liefde hebben als zichzelf, want God waakt op gelijke wijze over de vreemdelingen (Ex. 10.18) als Hij zijn bescherming verleent aan de behoeftigen en de armen, die zijn naam kennen en Hem aanroepen. Dit gaat zover, dat de profeet Ezechiël met het oog op de eindtijd de vreemdelingen in het uitverkoren volk dezelfde rechten aan land toewijst als de geboren Israëlieten die belijden tot het volk van God te behoren. (Ex.47,22) Het gebod van God i.v.m. de visie van de profeet bewijst de omvattende solidariteit binnen een universele broederlijkheid op grond van het mens-zijn. Christenen en niet-christenen hebben het leven van dezelfde Schepper ontvangen. Hij is de Vader van allen, die iedereen bemint en eenmaal ook rechter is over het leven van elkeen. Dit scheidt geen vrijblijvende solidariteit, maar raakt de kern van het mens-zijn en bevat de verantwoordelijkheid van allen voor ieder.

De kerk heeft de opdracht de vreemdeling te beschermen op zich genomen en deze op de gezamenlijke synode der bisdommen t.a.v. de situatie der bondsrepubliek Duitsland geformuleerd, met een verwijzing naar de functie van de kerk als verdedigster. In haar besluit: " De buitenlandse werknemers - Een vraag aan de kerk en de maatschappij, " heeft de synode eraan vastgehouden: " De kerk .... is verplicht zich tot pleitbezorgster van die mensen te maken wier rechten en vrijheid door maatschappelijke verhoudingen op onrechtvaardige wijze beperkt of beknot worden." Dit wordt ingegeven door de ervaring, dat de vreemdelingen, als een minderheid, niet dezelfde kansen tot socialisering hebben als de omringende meerderheid. Ze lopen dan ook gevaar met hun verlangens naar een gelijkberechtigd, menswaardig leven naar de marge

gedrongen te worden en in het leven van alle dag, evenals in hun rechtspositie benadeeld te worden.

2. DE FEITELIJKE SITUATIE.

2.1. DE MOSLIM ALS " NAASTE "

De moslims in de bondsrepubliek Duitsland, met hun eigen religieuze en culturele leefwereld, krijgen door hun achterstand op het gebied van opleiding niet de kans om als gelijkberechtigde mensen hun maatschappelijke rol te vervullen in de Europese maatschappij. Bovendien lopen ze individueel en als groep gevaar het lot van een minder bevoorrechte minderheid te moeten dragen, die het soms ook onschuldig moet ontgelden als het gaat om algemene verkeerde ontwikkelingen in de meerderheidsmaatschappij.

Een dergelijke a-priori-belasting door vooroordelen is jammer genoeg ook bij vele katholieke christenen te vinden. Het zicht op de problematiek is niet gericht op de noodzakelijke ontmoeting tussen christenen en moslims, maar in het beste geval wordt t.g.v. de ter plaatse heersende opinie de aanwezigheid van moslims als een materieel probleem begrepen, voor zover het er op aan komt materiële nood onder buitenlanders te lenigen. Maar een verantwoordelijkheid der kerkelijke gemeente enkel maar in caritatief opzicht, houdt niet ten volle rekening met de opdracht der kerk als verdedigster, een opdracht die ze moet behartigen.

Niet zelden onttrekken de christenen in de bondsrepubliek Duitsland zich zelfs aan de plicht tot naastenliefde voor de moslims als niet-christenen, door te verwijzen naar een zogenaamde regeling van competenties onder de verschillende welzijnsorganisaties in het verzorgingswerk voor de afzonderlijke nationaliteiten, waarna de christenen bevrijd zouden zijn van iedere aansprakelijkheid, ook voor de caritatieve verantwoordelijkheid voor de moslims. Een dergelijke overeenkomst of afspraak tussen sociale organisaties of met de bondsregering bestaat er echter niet. Nog afgezien daarvan, dat geen christen ooit van zijn verantwoordelijkheid tot hulp aan zijn naaste ontslagen kan worden - afgezien van zijn nationaliteit, godsdienst, ras of politieke instelling. Zo kan ook een kerkelijke welzijnsorganisatie, waar deze de concrete nood van de naaste constateert, zich niet verontschuldigen met een beroep op niet-bevoegdheid en een verwijzing naar andere verantwoordelijken. Niet voor niets wordt er in het Evangelie van Jezus de gelijkenis van de barmhartige Samaritaan aan hen die Jezus willen navolgen voor ogen gehouden: In deze geschiedenis heeft de mens - eigen nadeel op de koop toe nemend - zich het lot aangetrokken van een ander mens, die politiek en godsdienstig in "het andere kamp" stond (Luc.10,25/37). "Ga en doe evenzo" (Luc.10,37) antwoordt Jezus aan de wetgeleerde, die wil weten wie zijn naaste is, die hij "moet beminnen als zichzelf." (Luc. 10,27)

Christelijke liefde en solidariteit mag zich dus niet beperken tot de geloofsgenoten of tot hen die gelijkgezind zijn, maar ze bewijst juist een getuigenis van de liefde van Christus te zijn in het "daar-boven-uit" De christen moet zelfs naar het voorbeeld van Jezus zijn vijanden liefhebben en hij moet hun elke mogelijke menselijke hulp verlenen. Dit gebod geldt niet alleen voor de afzonderlijke christen, maar ook voor de kerk in haar institutionele structuur.

De aanwezigheid van een zo grote groep moslims, die terecht ook in de bondsrepubliek Duitsland privé en gezamenlijk hun eigen levenswijze in godsdienstig en cultureel opzicht willen verwezenlijken, brengt ongetwijfeld maatschappelijk - politieke problemen mee. De kerk van Christus wordt echter meer dan alle andere maatschappij-dragende groepen uitgedaagd haar aandeel bij te dragen tot oplossing van een dergelijk probleem der hele maatschappij. De christelijke kerk moet in opdracht van Christus zijn vrede doorgeven, zich op heel intensieve wijze bekommeren om de vrede tussen de verschillende groepen in de maatschappij, tussen minderheden en de meerderheid. Daartoe moeten mogelijkheden geschapen worden tot ontmoetingen van gelijkberechtigde partners en tot veelvuldige communicatie in wederzijdse verantwoordelijkheid.

2.2. PROBLEMEN VAN DE MOSLIMS.

Het leven in de westerse industriële wereld brengt bij de moslims in godsdienstig en cultureel opzicht meestal een innerlijk verdeelde houding teweeg : enerzijds voelen zij zich materiëel gezien als in "het beloofde land", van de andere kant leeft menige moslim in angst om de juiste opvoeding van zijn kinderen. De kinderen die in de bondsrepubliek Duitsland opgroeien worden door de verschillende godsdienstige, morele en sociale oriëntering van de huiselijke omgeving en die van buitenshuis, steeds weer in conflicten gebracht die hun oorsprong hebben in verschillen van godsdienst en cultuur. Het dreigende verlies van religieuze gevoeligheid bij de jeugdige opgroeiende moslims moet echter ook de christenen verontrusten. Omdat geestelijke stromingen als een osmose de hele maatschappij doortrekken en beïnvloeden, zal verlies van de wil en bereidheid tot geloven bij de moslims ook zijn weerslag hebben in het kwijnen van geloof in de christelijke kerken. Als gevolg worden zeker veel christelijke geloofspunten die op de menselijke waardigheid oriënteren, voor de maatschappij twijfelachtig. Het zou daarom wel eens van beslissend belang kunnen zijn, dat de christelijke kerken de aanwezigheid van moslims, met hun bijzondere moeilijkheden, niet enkel ter kennis nemen, maar de oplossing van die problemen ook tot het terrein van hun verantwoordelijkheid gaan rekenen. De verantwoordelijkheid voor de oplossing van veelvoudige problemen die zich aan Europeanen en moslims in de hele maatschappij voordoen, kan niet alleen maar overgelaten worden aan staats- en welzijnsinstanties.

3. NOODZAKELIJKE STAPPEN.

3.1. DE MOEILIJKHEDEN DIE OVERWONNEN MOETEN WORDEN.

Als voornaamste hindernissen voor een gezamenlijk vruchtbaar verbeteren van de situatie zien we de volgende feitelijke toestanden: een gebrek aan informatie en kennis van de problemen op de verschillende niveaus der kerk; verder het inschatten van de aanwezigheid van moslims als een voor de kerk niet relevant probleem; tenslotte wantrouwen en zich afsluiten aan de kant der moslims. Maatschappelijke vrede tussen uiteenlopende bevolkingsgroepen kan slechts ontstaan, als de verschillende betrokken groeperingen elkaar wederkerig kennen en waarderen. Dit vereist echter vooral wederzijdse informatie en open ontmoeting. Een dergelijke ontmoeting tussen christenen en moslims moet zeker worden bevorderd en aangevuurd door de kerkelijke beleidsinstanties. Zo'n ontmoeting moet echter vooral plaats vinden op het vlak van de gemeente in de praktijk van alle dag.

3.2. INFORMATIE VAN DE PUBLIEKE OPINIE.

De kerk moet het zich tot haar maatschappelijk-politieke taken rekenen het publiek op kerkelijk en buitenkerkelijk vlak zakelijk te onderrichten. Deze doelstelling moet met bijzondere aandacht nagestreefd worden in een tijd waarin onder de Duitse (en Nederlandse cq red.) bevolking een toenemende afwijzing van vreemdelingen blijkt en waarin vage angstgevoelens en antipathie jegens vreemdelingen zelfs openlijk in agressieve vormen uitgedrukt worden - vooral tegenover buitenlanders uit het islamitische cultuurgebied.

Angst voor al wat vreemd is, is in alle groepen en samenlevingen verborgen aanwezig. Het is een internationaal verschijnsel waarvoor noch één duidelijke oorzaak noch nationale verklaringen of oplossingen bestaan. De meest verschillende oorzaken, allereerst echter een verslechterende economische situatie bij de meerderheidsgroep of angst voor het groeiende aantal van de minderheden, kunnen o.a. de onderbewuste stemming tot indirecte of directe vijandigheid voor vreemdelingen doen groeien. De kerk moet zich verantwoordelijk voelen voor een zakelijke en ruime informatie over de werkelijke problemen en hun achtergronden en samenhang. Zij moet de nevelige sluier van tendentieuze halve waarheden, van globaal-oordelen en cliché's doorbreken. Waakzaam moet de kerk de mensen gevoelig maken voor al wat de vreemdeling als mens benadeelt, alleen maar omdat hij een ander paspoort heeft.

3.3. DE FUNCTIE VAN DE KERK ALS VERDEDIGSTER.

In een dergelijke situatie moet de kerk in haar functie van verdedigster ook openlijk aan de kant gaan staan van hen voor wie ze de opdracht heeft pleitbezorgster te zijn.

Op al haar verschillende niveaus moet de kerk er zorgvuldig acht op slaan en door gepaste actie er zorg voor dragen, dat een klimaat van vijandigheid jegens vreemdelingen zich niet kan uitbreiden, doch dat tegen de achtergrond van het christelijk mensbeeld de meerderheid diè ruimte toestaat aan de minderheden, ook die met een andere culturele afkomst, waarbinnen deze zich als groep of in haar afzonderlijke leden in een sfeer van vrijheid kunnen ontwikkelen. Daartoe zijn voortdurend maatregelen nodig tot bewustmaking, tot informatie op breed vlak, maar ook de verwijzing naar de godsdienstige en ethische plicht van de christenen tot acceptatie van de vreemden in het privé en openbare leven. Op alle niveaus draagt de kerk - vooral echter ook door haar vormingswerk en mogelijkheden in de media - medeverantwoordelijkheid, dat een campagne van vijandigheid tegenover een bevolkingsgroep die een minderheid vormt, zoals dat in vroegere decennia jegens de Joden mogelijk kon zijn, geen herhaling vindt door gericht te worden tegen een andere volksgroep.

In haar functie van verdedigster moet de kerk zich ook inzetten voor een overheidsbeleid, waarbij buitenlanders ondanks verschillend staatsburgerschap in hun mensen-rechten niet verschillend behandeld worden; voor een politiek waarin de rechten die de meerderheidsgroep geniet, ook aan de minderheids-groepen verleend en gegarandeerd worden en niet ten hunnen nadele beknot worden. Een dubbel gezinsrecht binnen de maatschappij - een voor de autochtonen en een dat minder is voor de buitenlanders - mag de kerk niet accepteren. Ook mag ze niet de schijn wekken door stilzwijgen hier toestemming voor te verlenen. Een politiek tegenover buitenlanders die toekomst-gericht is op de vrede in de maatschappij moet mikken op billijke kansen zowel voor autochtonen als voor vreemdelingen, en in het bijzonder de buitenlandse kinderen en jeugdigen open en faire ontplooiingsmogelijkheden bieden, zonder hen te benadelen door de eigen autochtone bevolking te bevoorrechten. Daar de christelijke kerken in de bondsrepubliek Duitsland binnen de maatschappelijk gestructureerde sociale hulpverlening grote gebieden bestrijken met hun instellingen, moeten zij deze caritatieve instellingen waarin speciale diensten aangeboden worden aan hulpzoekenden, ook open stellen voor moslims en hen dienovereenkomstig voorbereiden. Hiertoe behoren grote caritatieve instellingen als ziekenhuizen, peuter- en kleuterscholen, instellingen van jeugdhulp. Verder valt te denken aan ondersteuning op kleinere schaal doordat de parochie ruimten die haar toebehoren als een ontmoetingsplaats ter beschikking stelt voor volwassenen-educatie, jeugdwerk e.a. In dit verband moeten er mogelijkheden geschapen en bevorderd worden om de christelijke gemeenten ontvanke-lijk te maken voor ontmoetingen tussen burens en collega's en op deze wijze God's gebod van de zorg voor de vreemdeling concreet gestalte te geven en

wegen daarvoor te scheppen.

Een bijzonder zorgvuldige aandacht en zorg zouden jeugdige niet-christelijke buitenlanders van de kerk moeten ondervinden. Zij staan in de groei van hun leven dikwijls op een tweekop: óf ze gaan een positieve toekomst tegemoet óf ze glijden af naar een subcultuur met de daarvan uitgaande dreiging tot twijfel aan de zin van het leven toe. Het kerkelijk jeugdwerk kan hier tot een vanzelfsprekend getuigenis van een levend geloof worden, wanneer christelijke en niet-christelijke jongeren zich moeite geven om in wederzijdse achting elkaar te begrijpen. Dit vóór-onderstelt een verdiepte kennis van het eigen standpunt en de bereidheid om samen naar de toekomst te zoeken. Bij jeugdigen kunnen angst voor vreemdelingen, het afstand bewaren tegenover buitenlanders, op de meest vanzelfsprekende wijze en het beste overwonnen worden. Het medium van het werk in peuter- en kleuterscholen met zijn veelvuldige mogelijkheden binnen het kader van een voor de persoonsontwikkeling van de jonge mens gunstige periode, kan hierbij een elementaire basis vormen. Ook initiatieven van sociaal-paedagogisch gerichte hulp bij huiswerk en gezamenlijk werk in jeugdgroepen kunnen een sfeer bevorderen van menslievendheid tussen autochtonen en niet-christelijke buitenlanders.

Het moslimgezin heeft het bijzonder moeilijk om haar samenhang te bewaren. Door de veranderde omgeving komt het tot een generatieconflict, tot emancipatie der kinderen en soms van de werkende vrouw. De positie die de vader tot dan toe innam in het gezin, wordt verzwakt. De moslim ouders maken zich zorgen over de godsdienstige en culturele ontwikkeling van hun kinderen. De kerk kan daarop antwoorden met een passend aanbod van gezins- en levenconsultatie. De gesecculariseerde wijze van denken die de boventoon voert in de bondsrepubliek Duitsland en waarmee de afzonderlijke leden van het moslimgezin geconfronteerd worden en waardoor zij beïnvloed worden, leidt niet zelden tot diepgaande psychische belastingen. De kerk moet deze in nood verkerende mensen zo van advies dienen dat ook de godsdienstige dimensie betrokken wordt bij de bezinning op vragen van arbeid en beroep. In de kerkelijke gemeenten bestaat meestal een veelvoudig verenigingsleven. Hier is het de plaats om de wil tot ontmoeting en informatie aan te moedigen en vruchtbaar te laten worden.

Slechts door zich geduldig en aanhoudend moeite te geven kan het onder moslims wijd verbreide wantrouwen verdwijnen. Vooral de katholieke vrouwenverenigingen hebben hier een opdracht en mogelijkheden om de muur van isolering waarmee veel Turkse vrouwen omgeven zijn met een positieve invloed op het hele moslimgezin te doorbreken. Feesten van volwassenen en kinderen bieden een goed terrein voor persoonlijke ontmoeting en wederzijdse waardering.

4. SLOT.

De opdracht van God aan zijn volk Israëel om de vreemdeling die zich in het land Israëel vestigt gelijkberechtigd aan te nemen - wat ook voor zijn volk van het nieuwe verbond geldt - toont zeer ondubbelzinnig een maatschappelijk-politieke verantwoordelijkheid van de christelijke kerk t.o.v. de moslim-immigranten.

De uitspraken van het herderlijk leergezag in de katholieke kerk beklemtonen uitdrukkelijk deze verantwoordelijkheid en brengen ze als een bijzondere taak voor de ambtsdragers en gelovigen in deze tijd naar voren. Doel voor de meerderheidsgroep van de christelijke autochtonen evenals voor de minderheden van de moslimimmigranten in de bondsrepubliek Duitsland moet zijn : elkaar ontmoeten zonder vóóroordelen en elkaar aanvaarden in wederzijds respect en waardering. Alleen zó kan de maatschappelijke vrede behouden en versterkt worden en daarop een gemeenschappelijke toekomst gebouwd worden. Dit zal echter pas dan mogelijk zijn, als de kerk als geheel, vooral echter in haar gemeenten, de aanwezigheid van moslims verstaat als een vraag aan zichzelf en aan haar geloofsleven en zich inspant voor een regelmatige ontmoeting tussen christenen en moslims op alle niveaus.

Een tot ghetto voerende inkapseling en wantrouwen van de zijde der moslims moeten door persoonlijke ontmoetingen en wederzijds begrip uit de weg geruimd worden. De kerk moet de aanwezigheid van moslims verstaan als een probleem dat haar zelf aangaat en voor haar als kerk belangrijk is, want het groeien of verdwijnen van de geloofskracht onder de moslims heeft in een proces van osmose zijn weerslag binnen de hele maatschappij ook op de geloofsgemeenschap van de christelijke kerken.

KONRAD PÖLZL

BOEKBESPREKINGEN.

Jacques Jomier, Bijbel en Koran, Analyse van een Heilig Boek, De Haan, Haarlem, 1982, 98 blz., Prijs: f. 19,50

De auteur is een pater dominicaan. Hij heeft oosterse talen gestudeerd aan de Sorbonne en is gepromoveerd zowel in de theologie als in de letteren. Vanaf 1945 is hij staflid van het I.D.E.O. (Institut Dominicain der Etudes Orientales) in Cairo. Wegens zijn kennis van de islam heeft hij zowel in het westen als in de wereld van de islam grote bekendheid gekregen.

Hiervan getuigd ook de vernieuwde uitgave in het Nederlands van zijn boek: "Bijbel en Koran, Analyse van een Heilig Boek" De in de Nederlandse vertaling toegevoegde onder-titel : "Analyse van een Heilig Boek" doet wel niets aan de inhoud van dit boekje af, maar is toch wel een beetje dubbelzinnig. Al lezende wordt het duidelijk, dat de analyse vooral betrekking heeft op de Koran. Dan is echter de benaming "Heilig Boek" niet geheel juist, daar de moslims de Koran niet "Heilig" maar "Verheven" noemen. "Madjîd" of "Karîm" is "verheven", "nobil" , niet profaan meer .

Naast een beschrijving van het ontstaan van de Koran en van de voornaamste vertalingen, gaat de auteur in verschillende hoofdstukken nader in op de relatie tussen Koran en Bijbel. Zo komt duidelijk naar voren, dat de Koran de Bijbel aanvaardt als een heilig boek, maar dat de moslims zich er niet door laten inspireren. Tevens wordt duidelijk gemaakt, dat het heilige boek van joden en christenen voor hen op sommige plaatsen vervalst is. Door goede tekstcritische analyse worden de onderlinge verschillen nader geïllustreerd. Ook onderzoekt hij de invloeden die de Bijbel op de Koran gehad heeft. Bij dit alles streeft hij er naar, de islam en de denkwereld ervan dichterbij te brengen. Nu er reeds 280.000 moslims in ons land leven, is dit boekje uitermate geschikt om meer begrip aan te kweken voor moslims. In de conclusie geeft de auteur tot slot nog enkele aanwijzingen voor de zo noodzakelijke dialoog.

J.Th.Rijk

J.Slomp, Moslimes in West-Europa. Wat te doen aan wederzijdse beeldvorming ?
In "Communio" , Hoogstraat 41, Gent, België, No. 4, 1982, Blz. 300-309.

Waarom hebben christenen en moslims verkeerde, oude en taaië beelden over elkaar ? In hoeverre spelen onze eigen godsdienst en onze eigen problemen hierin mee evenals zendingswetenschap en orientalistiek ?

Een drietal reacties zijn mogelijk als grondhouding t.o.v. moslims :
bestrijden, vermijden, dialogeren. Hierbij worden ook praktische punten aangesneden. Twee aanhangsels over statistieken en adressen en 33 voetnoten met verwijzingen naar publikaties verschaffen rijke aanvullende informatie.

P.Reesink

Muslime in Deutschland, Sekretariaat van de Duitse bisschoppenkonferentie,
Kaiserstrasse 163, 5300 Bonn, 1982, 71 blz.

Deze handreiking, oorspronkelijk bestemd voor r.k.-ambtdragers en parochies,
kan eenieder aanspreken die meer informatie zoekt en begrip wil kweken voor
islam en moslims. Hier volgt een samenvatting van de inhoud:

Statistieken; soennieten en shi'iten; officiële, volks-, fundamentalis-
tische, mystieke en gereformeerde islam; religieuze, sociale en politieke
problemen van de moslims. (blz. 11-20)

Oorsprong van de islam, positie van de r.k.-kerk, theologische overeenkom-
sten en verschillen tussen christendom en islam (blz. 21-30)

De opdracht van de kerk op pastoraal, sociaal-caritatief en educatief niveau,
gemengde huwelijken (blz. 34-56)

Islam en godsdienstonderwijs, moslimkinderen op katholieke scholen, islam en
media (blz. 57-60)

P.Reesink

The churches and islam in Europe (II)

Die Kirchen und der Islam in Europa (II)

Les Eglises et l'Islam en Europe (II)

samengesteld door "The consultative committee on Islam in Europe" van de KEK.
Génève, 1982 , 76 blz., Prijs: f. 7,50

Sinds de Konferentie van Europese Kerken (KEK) aandacht heeft geschonken aan
de aanwezigheid van de islam in Europa, heeft zij 2 publikaties uitgebracht
over dit onderwerp.

De eerste publikatie was het rapport van het Colloquium dat gehouden werd te

Salzburg in 1978 en een tweede dat in juni van dit jaar verscheen in 3 talen onder bovenstaande titel. Het is weliswaar een compact boekje in kleine druk, maar vol wetenswaardige gegevens. Het is rijk aan documentatie en geeft een helder inzicht in de diverse situaties waarin zowel de autochtone moslims in het Europese gedeelte van de Sovjet-Unie 1) en in de Balkanlanden als de moslimmigranten in West-Europese landen verkeren. Het werd geschreven door mensen die de ontwikkelingen in hun land van dag tot dag volgen. Een belangrijk gedeelte wordt besteed aan zaken die voorwaardenscheppend zijn in de ontmoeting tussen moslims en christenen: respekt, kennis van elkaars godsdienst, eerlijkheid en openheid. Daarop aansluitend wordt in de vorm van een gesprek gepraat over onze apostolische opdracht en dialoog. De bibliographie, aangepast aan het taalgebied van elk boekje, gaat over de relaties tussen moslims en christenen.

Besteladres: Ds.J.Slomp , Postbus 203, 3830 AE Leusden, Tel.:033-943244.

N.B. De samengebundelde bibliographie van de 3 boekjes is ook los te verkrijgen op hetzelfde adres.

P.Backx

1) Dit gedeelte van de publikatie is verschenen in No. 58 van BEGRIP.

J.Slomp, redactie; met medewerking van o.a.

Arnulf Camps OFM, Alexander de Groot, Jan van Raalte, Ton Storcken SMA, Jacques Waardenburg en Anton Wessels.

Islam en Christendom : Twee Missionaire Godsdiensten. 1982, 102 blz. ; f. 4,50 + porto f. 2,50. Giro: 513153 t.n.v. Dienstencentrum, Leusden.

Het themanummer Islam van Wereld en Zending (jrg.10, nr. 4) is als brochure uitgekomen onder bovenstaande titel en dus ook in de boekhandel verkrijgbaar. Deze publikatie biedt zowel een oriëntatie ten aanzien van de islam in Nederland en de landen waar de meeste moslims onder ons vandaan komen, als ook een theologische verkenning over de relatie tussen aanhangers van beide religies. Deze combinatie van praktische informatie en theoretische bezinning maakt de brochure bijzonder aantrekkelijk.

J.Slomp

W.A.J.Lentjes, Marokko als ontwikkelingsland, Malmberg, Den Bosch, 1981 ,
272 blz. , Prijs: f. 47,50

Dit overzichtelijk en goed gestructureerd boek met 35 tabellen, 28 kaarten, 25 figuren, 18 zwart-wit foto's, 8 pag. literatuuropgave en een trefwoordenregister van 6 pag. geeft in 15 hoofdstukken een kijk op wie krijgt wat, waar en hoe in Marokko. De ondertitel zou hebben kunnen luiden: hoe ongelijk is Marokko. De schrijver gaat nauwkeurig na waarom de kleine of landloze boeren nòg afhankelijker en nòg armer worden ondanks een agrarische politiek met voorlichtingscentra, ploeg- en kunstmestcampagnes en kapitaalintensieve irrigatieprojecten, waardoor vooral de reeds rijke en produktieve boeren in de kleine moderne landbouwsector bevoordeeld worden.

Deze ongelijkheid komt ook uit in de ruimtelijke onevenwichtigheid van de industrie in de westelijke kuststrook rond Casa Blanca. Vele andere onderwerpen komen ter sprake zoals de groei en de spreiding (of liever konsentrasie) van de bevolking met alle gevolgen voor onderwijs, voedsel- en grondverdeling, pachtpraktijken, interne migraties. De noodzaak van externe migratie (gastarbeid) met veelal negatieve invloeden voor het land van herkomst wordt behandeld i.v.m. het Rifgebied dat vanwege een dichte bevolking en een moeilijk of niet ontginbare bodem (erosie) toch al niet door de natuur is begunstigd. Op enkele theoretische pagina's, waarin het vakjargon niet altijd vermeden wordt ondanks positieve pogingen tot verduidelijking, vindt men definities over onderontwikkeling(21), natie, volk en staat (192), centrum-periferieverhoudingen(212-13). Soms lijken vaktermen overbodig. Is het b.v. nodig om over maximum en minimumreikwijdte en drempelwaarde te spreken(160-61) om uit te leggen dat hoe verder de markt ligt en hoe duurder het te kopen artikel is, des te minder de koper zich verplaatst? Ook ontkomt men niet aan de indruk dat de auteur zich soms verschuilt achter citaten van wetenschapsmensen zonder zijn eigen persoonlijke opinie of synthese te geven, als het b.v. gaat om de oorzaken van onderontwikkeling aan te geven(21)

Aan het gedeelte over islam en cultuur (41-51) kleven nogal wat schoonheidsfoutjes:

- ten onrechte wordt de islam nog steeds fatalistisch genoemd (45).
- zuhr(42) is geen speciaal vrijdaggebed maar het normale middaggebed van elke dag.
- de definitieve tekst van de Koran kwam niet ruim een eeuw na de dood van Mohammed tot stand (41). Binnen 25 jaar na de dood van de profeet kwam de versie van Othmaan tot stand (A.D.644-655), de schrijfwijze werd verbeterd onder Abd Al Malik (A.D.685) o.a. door het toevoegen van klinkers, en kleinere correcties werden nog tot in de derde eeuw toe aangebracht.
- soera's zijn geen verzen (41) maar hoofdstukken uit de Koran.

- dat het verbod van varkensvlees " van invloed is op de kwalitatieve voedselbasis van de bevolking " (44) is te betwijfelen.
  - enkele opmerkingen over de openbaring i.v.m. Aisha (41) en over een mogelijke varkensteelt (44) rieken naar sarcasme.
  - tenslotte blijft het altijd gevaarlijk algemene beschrijvingen van de arabier te geven zoals "de arabier is enerzijds geweldig individualistisch" (51) Vijftien jaar ervaring in Noord Afrika heeft me van het tegenovergestelde overtuigd.
  - ik zie niet in waarom " in Marokko de religieuze geboden ook nog versterkt worden door de malekitische traditie " (171). De Malikitische richting is een van de 4 juridische scholen. Deze verschillen onderling slechts op minder belangrijke punten. De religieuze wetten blijven voor allen hetzelfde.
- In de kwestie van de Polisario schijnt de schrijver wel achter de annexatie door Marokko van de ex-Spaanse westelijke Sahara te staan aangezien hij spreekt van "nationale integratie van deze groep binnen de Marokkaanse staat" (199) Deze groep slaat op de Sahraouis (niet "Saharouis").

Het is enigszins vreemd dat geen woord wordt gerept over de aanwezigheid van Nederlands kapitaal in Marokko. Wat is de rol, voor ontwikkeling of onderontwikkeling, van de Nederlandse dochterondernemingen van multinationals met één of meerdere vestigingen in dit land: Philips (9 vestigingen), Akzo(5), Unilever(2), SHV Holdings(2), Shell(2), Ennia, Gistbrocades, K.N.Scheepvaartmij.,Marint, Naarden Int.,Coop.Ver.Suiker Unie U.A. ?

Ook wordt in deze zo serieuze sociaal-geografische studie niets gezegd over de sociale politiek van de huidige regering met gevolgen die duidelijk te zien zijn geweest in de volksofstand van zomer 1981.

Afgezien van deze lacunes en de gesignaleerde onvolkomenheden in het islamgedeelte blijft het boek zeer waardevol en de moeite waard om te lezen.

Men moet echter die moeite wel nemen, want het is geen gemakkelijk geschrift. Ik raad het dan ook vooral aan aan universitair gevormden, M.O.V. en 3e wereldgroepen en allen die werken met Marokkanen. Vereenvoudigde en aangepaste edities aan lager en middelbaar onderwijs zouden wenselijk zijn.

P.Reesink

R. van Doorn en G.Ton, Stap voor Stap, aanwijzingen voor groepen over het opzetten van projekten in de wijk voor migranten, Interkerkelijke Werkgroep Buitenlandse Arbeiders, Rotterdam, 1982, 28 blz.

Prijs f. 1,60 over te maken op giro 522029 t.n.v. Centrale Hervormde Jeugd- raad te Rotterdam, m.v.v. "bestelling brochure Stap voor Stap."

Deze praktische brochure voor mensen die aan de slag willen geeft vooral organisatorische wenken. Is onze doelstelling duidelijk, haalbaar, meetbaar? Welke motivaties en verwachtingen heeft ieder? Welke andere mensen kunnen wij inschakelen? Hoe kan men een draaiboek of besluitenlijstje opstellen? Waaraan moet je denken tijdens de uitvoering van het projekt en erna (evaluatie)? Met enkele voorbeelden, een beknopt overzicht van dokumentatie (waarin een verouderd adres van ons tijdschrift Begrip) en van Rotterdamse organisaties, is dit groene boekje een uiterst hanteerbaar vademecum voor iedere burger die actie wil voeren.

P. Reesink

Het Vatikaans Sekretariaat voor de relaties moslims-christenen heeft de volgende boodschap gericht aan alle moslims in de wereld b.g.v. het eind van de Ramadan. Deze tekst is in Nederland aan 120 islamitische organisaties verzonden in het frans, engels en arabisch, door het Sekretariaat van de R.K.Kerk-provincie. De vertaling volgt de arabische tekst.

AAN ONZE BROEDERS IN GOD, DE MOSLIMS WAAR OOK TER WERELD B.G.V. HET FEEST VAN HET BREKEN VAN DE VASTEN 1982.

BESTE VRIENDEN,

Zoals ieder jaar hebt gij weer een nieuwe etappe van de "grote dzjihaad" volbracht tijdens de Ramadan, maand van vasten en godsdienstige bezinning. Nu is het tijdstip van het gezegende feest voor U aangebroken, waarin gij wordt opgeroepen tot vreugde en blijdschap. Het is voor U als een overwinning, waar gij trots op zijt. Wij delen uw vreugde.

Onze heilige boeken gebruiken eenzelfde beeld, als ze het christelijk leven vergelijken met prestaties van sportmensen, die zich enthousiast aan een harde training onderwerpen om hun lichaam te versterken en hun krachten op te voeren. Zó hopen ze de kroon te ontvangen, bestemd voor de winnaar.

Deze gemeenschappelijke traditie van ascese is een reden te meer om u bij dit feest onze hartelijke gelukwensen aan te bieden.

Tijdens de Ramadan en in afwachting van het Offerfeest hebt gij geen inspanningen nagelaten om nieuwe krachten te putten uit uw geestelijke islamitische bronnen. Zo zijt gij evenals wij overtuigd dat de wijsheid die van God komt

boven het materialisme staat, welke de mens aan de aarde vastkluistert. Het oprechte verlangen om deze wijsheid in zich op te nemen is de beste garantie voor het naleven van de mensenrechten, die tot onze spijt in vele delen van de wereld met voeten worden getreden. Toch kunnen, dank zij deze rechten, in God gelovige mensen, gezinnen en volkeren in een klimaat van wederzijds respect aan een wereld werken waarin men zich onderwerpt aan God's wil, Hij die is de Wijze, de Alregelende.

Dit vereist waakzaamheid, inspanning en oprechte samenwerking. Hierop wees Paus Johannes Paulus II in Nigeria in zijn groet aan de moslimgemeenschap van dat land: " Als wij de handen ineenslaan in naam van God, kunnen wij veel goeds tot stand brengen." 1)

Biddend ten slotte tot God, Een en Barmhartig, die we samen als broeders dienen, dat Hij deze beden zo concreet mogelijk mag vervullen, wensen wij U van ganser harte een gelukkig feest toe.

Jean Jadot, Pro-President.

00120 Citta del Vaticano

1) cf. Begrip No. 59, blz. 10/11

In een evaluerende notitie over de hoofdlijnen van het gevoerde migrantenbeleid 1981 - 1982 in Rotterdam zegt Mw. Mr. E.M.A. Schmitz, wethouder van Sociale Zaken en Bijzondere Groeperingen, het volgende over "Overleg met andere beleidsmakers." (p. 42-43)

Het is niet doenlijk hier een overzicht te presenteren van alle contacten die in dit kader gelegd worden; veelal zijn deze contacten daartoe ook te incidenteel. Een uitzondering willen wij maken voor de werkzaamheden van de kerken in Rotterdam. Dit mede naar aanleiding van de eerder genoemde nadere uitwerking van de motie Van der Maesen.

Met name de kerken bewegen zich op een terrein waar de overheid - zoals ook in het werkprogramma coördinatie migrantenbeleid 1981 - 1982 werd opgemerkt - terughoudendheid dient te betrachten. Wij doelen hier op de culturele identiteit, zoals die in het godsdienstige gestalte krijgt. Binnen deze beperking wordt het leggen van contacten belangrijk geacht. Met name met de Evangelische Broedergemeenschap zijn de contacten de afgelopen periode toegenomen. Ook is er regelmatig contact ontstaan met vele moskee-gemeenschappen, waarvan de maatschappelijke betekenis in een multi-culturele samenleving niet mag worden onderschat. Overigens heeft het Convent van Kerken bij het gemeentebestuur krachtig gepleit voor steun aan alle allochtonen, ten behoeve van

het creëren van religieuze ruimten. Ofschoon wij van mening zijn dat de overheid - gelet op het beginsel van de scheiding tussen Kerk en Staat - niet verder mag gaan dan een beperkte hulpverlening, waarderen wij dat juist van de zijde van de christelijke kerken dit pleidooi is gevoerd. Geconstateerd kan worden dat de nieuwe godsdienstige groeperingen in onze samenleving met name bij de kerken weerklank vinden. Dat de kerken zich de belangen van de migranten serieus aantrekken, blijkt eveneens uit specifiek kerkelijke initiatieven zoals de katholieke migrantenparochies voor diverse nationaliteiten, de activiteiten van de pastores in de oude wijken, het werk van de Witte Zusters onder Marokkaanse vrouwen en het welkomscentrum aan de Zwedenstraat, waar al heel lang allerlei activiteiten met en voor Turken plaatsvinden. Daarnaast valt melding te maken van het werk van aan de kerk gelieerde maatschappelijke en sociaal-culturele instellingen. Op dit beleidsvlak wordt een bijzondere plaats ingenomen door de Interkerkelijke Werkgroep Buitenlandse Arbeiders, met de actieve Taakgroep Islam, Taakgroep Gezondheidszorg en Stuurgroep Informatief.

Wij stellen dit meedenken en meedoen van de kerkelijke kaders op hoge prijs. Zowel op bestuurlijk als op ambtelijk niveau is ook geregeld sprake van wederzijds bevruchtende contacten. Wij moeten niettemin erkennen dat hieraan nog geen structurele vorm gegeven is, tengevolge waarvan de samenwerking nog teveel beperkt blijft tot het incidentele. Het verdient aanbeveling om - via het hiervoor omschreven Intersectoraal Migrantenvoerleg - in de komende periode een meer structureel overleg te effectueren.

VOOR DE BUITENLANDER IS NEDERLAND ANDERS, DOOR ZIJN :

straatbeeld, fietsers, muziek, klimaat,
 kleding, eten, wetten, regels, religie,
 vrouwen, drank, gezelligheid, sociaal contact,
 taal, gewoonten, mentaliteit, plantengroei, groente,
 fruit, woningbouw, seksualiteit, medische behandeling,
 klasse-indeling, onderwijs, medicijnen, café's, restaurants,
 verkeer, gezag, overheid, politiek, politie, huisinterieur, op-
 voeding, redeneren, arbeidsomstandigheden, werktijden,
 ontspanning, films, lectuur, emotionaliteit, woon-
 cultuur, een andere eetcultuur .....

VERDORIE, WAAROM PAST HIJ ZICH NIET AAN ??

Uit: De Open Deur.

CORRECTIE GIRONUMMER:

In BEGRIP No. 59 van mrt./april 1982, onder KORTE BERICHTEN No. 6 en 7, werd het gironummer van het Dienstencentrum te Leusden foutief vermeld.
DIT MOET ZIJN: 513153 t.n.v. Dienstencentrum, Leusden-C.

" ANDERS GELOVEN , SAMEN LEVEN " Handreiking voor de ontmoeting met moslims, de Raad van Kerken, de Horstink, Amersfoort, 51 blz. Prijs: f. 5,75 excl.porto.

Aanbevolen lektuur voor mensen in de gezondheidszorg: "SPREEKUUR VOOR TURKEN" door J.M.Hoekstra, in "VANDAAR" aug. 1982, nr. 7, pag. 12-15.

" HET BESTE UIT BEGRIP " 159 blz. Prijs: f. 15,- incl. porto.

Een bloemlezing uit vijf jaargangen van het tijdschrift BEGRIP, als bijdrage tot een betere verstandhouding tussen christenen en moslims. De bijdragen beogen vooral achtergrondinformatie over de islamitische leef- en denkwereld voor belangstellenden uit het onderwijs, de gezondheidszorg, de kinderbescherming enz.

Te bestellen: Giro 4300211 t.n.v. Cura Migratorum - Begrip
Luybenstraat 17 , 5211 BR 's Hertogenbosch

Sinds de uitgave van HET BESTE UIT BEGRIP verschenen de volgende nummers:

56. Islam en democratie.
57. Secten in de islam.
58. De islam in het Europese deel van de Sovjet-Unie.
59. Christelijk islamitische ontmoeting.
60. Ritueel slachten.

Redactie van BEGRIP:

P.Reesink: relatieopbouw moslims - christenen, in dienst van Cura Migratorum.
Eindredacteur. Adres: Luybenstraat 17; 5211 BR Den Bosch. 073-145159.

Drs. J. Slomp: predikant in algemene dienst van de gereformeerde kerken in Nederland om voorlichting te geven over de ontmoeting met moslims in onze samenleving. Adres: Dienstencentrum, P.B. 203, 3830 AE Leusden.

J. Rijk : Secretaris van het R.K. Vreemdelingenpastoraat. Adres: Luybenstraat 17
5211 BR Den Bosch.

P. Backx : Pastor, Effenseweg 1 , 4838 BA Breda. Tel.: 076 - 132825.

Buitenlandse correspondenten: Gerda Versteegden-Rouached, Comité Culturel ,
Mahdia , Tunesië.

Herman Obdeyn, Rabat , Marokko.

Administratie en abonnementen: A. de Laat, Luybenstraat 17, 5211 BR Den Bosch